

Brandner, Aleš

[Трубачева, О.Н. В поисках единства]

Opera Slavica. 1998, vol. 8, iss. 2, pp. 57-60

ISSN 1211-7676

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/117061>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Трубачев, О. Н.: **В поисках единства**. Москва, «Наука», 1992, 186 с.

Autorem recenzované knihy je současný ruský slavista Oleg Nikolajevič Trubačov, vedoucí pracovník jazykovědného oddělení a viceprezident Ruské akademie věd v Moskvě, který svá celoživotní badatelská úsilí zaměřil na studium slovanských jazyků, etnogeneze Slovanů a slovanských národů a na etymologii. Je mj. vedoucím autorského kolektivu etymologického slovníku slovanských jazyků, pod jehož redakcí od r. 1974 tento slovník vychází (*Этимологический словарь славянских языков. Праославянский лексический фонд. Т. I–XXIV*. Москва, «Наука», 1974–1997). Z dalších prací tu můžeme připomenout např. *История славянских терминов родства* (АН СССР, Москва, 1959), *Языкознание и этногенез славян* (VJa, 1982, 4, 10–26; 1982, 5, 3–17; 1984, 2, 15–30; 1984, 3, 18–29), *Die Sprachwissenschaft und die Ethnogenese der Slawen* (ZfSl, 32, 1987, 911–919), *Slavische Etymologie gestern und heute* (WSIJb, 37, 1991, 197–212).

Předkládaná publikace byla vydána u příležitosti konání *Kongresu slovanských kultur*, svolaného do Moskvy na jaře r. 1992. Její obsah tvoří čtyři obsáhlé referáty, které autor postupně přednesl u příležitosti památných dnů sv. Cyrila a Metoděje a oslav milenia christianizace Ruska, a to v r. 1988 v Novgorodě (*Великий Новгород*, s. 14–46), v r. 1989 v Kyjevě (*Откуда есть пошел Киев... и другие вопросы*, s. 47–77), v r. 1990 v Minsku (*А кто там идет? Взгляд на этногенез белорусов*, s. 78–130) a v r. 1991 v Smolensku (*Смоленские мотивы*, s. 131–185).

Rok 988 představuje pro východní Slovanův důležitý mezník v jejich kulturně politickém vývoji: podle písemných pramenů došlo v uvedeném roce k pokřtění Rusi. Východní Slované přijali křesťanství poměrně pozdě. V X. stol. již zaznamenalo křesťanství jisté ztráty, a to na východě, na Kavkaze, později také na Balkánském poloostrově; všude tam pronikl islám. Současně s přijetím křesťanství se u východních Slovanů datuje vznik a rozvoj písemnictví. Předpokládá se, že do té doby písmo neznali, že užívali pouze primitivních znaků, které písmo suplovaly. Křesťanství proniklo ke Slovanům ze dvou center: z Bavorska a z Byzance. K východním Slovanům přišlo z Byzance. Důsledkem toho je, že dnes užívají v písmu azbuky, která se vyvinula z cyrilice, někdejšího slovanského písma vytvořeného na základě řecké majuskule Metodějovými žáky vypuzenými po jeho smrti z Velké Moravy do Bulharska. Cyrilici byly napsány staroslověnské bohoslužebné knihy, jichž užívali byzantští misionáři při hlásání křesťanské víry. Centrem prvního státu východních Slovanů byl Kyjev. Na s. 50–63 je rozebírána etymologie jeho názvu. Čtenář se může seznámit s různými výklady, nechybějí mezi nimi ani takové, které v jeho podobě spatřují neslovanský

původ. T. zastává tradiční názor, podle kterého jde o posesivní adjektivum od antroponyma *Кыи, Кий* (Киев «принадлежащий Кию»). Pro obyvatele Kyjeva je ve staroruských písemných památkách užíván tvar *кыяне* «люди Кыя». Docházelo tak k neutralizaci protikladu v tvarech *Кий – Кыевь*. Tento archaický tvar dochovala dosud ukrajinština (srov. *Київ – кияни*). Křesťanství se šířilo z jihu na sever (obdobně jako původní osídlování východoslovanského teritoria). Zapouštělo kořeny především ve velkých městech, v periferních oblastech, zejména na venkově, dlouho přežívaly pohanské zvyky. Proto řadový zemědělec, který přijal křesť, dostal označení *крестьянин* a toto označení postupně zevšeobecnělo. Po oficiálním pokřtění Rusi se dostal do jazyka velký počet grecismů z oblasti církevního života (srov. *икона, игумен, епитрахий, епископ, митрополит* ...), vedle toho křesťanská terminologie převzala řadu výrazů z pohanského kultu (srov. *бог, святой, вера, рай, грех, душа* ...).

Na severu významným kulturně politickým centrem bylo město Novgorod, v historických pramenech uváděný jako Veliký Novgorod. Slovo "veliký" bývá vysvětlováno jako překlad řec. *meγas* "veliký" (v řečtině byzantského období též "vzdálený", v daném případě vzdálený od centra Kyjevské Rusi). Z historické dialektologie víme, že novgorodská nářečí měla některé jevy společné se západoslovanskými jazyky. To vedlo některé badatele k vyslovení hypotézy o jejich západoslovanském původu.

Staroslověnština na východoslovanském území pohltila řadu ruzismů. Proto se v této souvislosti hovoří o církevní slovanštině ruské redakce. Tento jazyk fungoval až do poč. XVIII. stol. současně jako jazyk bohoslužebný i jako jazyk knižní (psaný). V XVIII. stol. se vytvořil novodobý ruský spisovný jazyk a církevní slovanština byla v důsledku toho z funkce jazyka knižního vytlačena a její sféra užití je do dnešních dnů omezena pouze na oblast liturgie. Proto je pro ruštinu, stejně jako pro řadu jiných slovanských jazyků, sporné vymezení hranic spisovnosti v nejstarším období. Většina odborníků v posledních desetiletích pracuje s termínem diglosie. Byla to situace, kdy každý jazyk (v daném případě církevní slovanština a ruština) měl svou sféru užívání a nebylo možné to zaměňovat. T. tuto teorii neakceptuje (srov. s. 25–26). Jazykové poměry na Rusi chápe jako situaci bilingvismu. Je toho názoru, že už v nejstarším období nářečního rozdrobení se vytvořil nadregionální dialekt, který byl předchůdcem spisovného jazyka. Církevní slovanština podle T. hrála úlohu jazyka vysokého stylu, byl to mrtvý jazyk, který se neměnil. Csl. prvky ve staré ruštině chápe jako pouhé citáty a kulturní vypůjčky.

Rozsáhlá část (s. 78–130) je věnována otázce etnogeneze Bělorusů a vzniku běloruského jazyka. Vznik běloruštiny a běloruské národnosti se datují od XIII.–XIV. stol. Běloruština se spolu s ukrajinštinou vydělila ze společného jazyka východních Slovanů (staré ruštiny). Již ve XIII.–XIV. stol. se objevovaly písemné památky, které obsahovaly

valy fonetické rysy, později typické pro běloruský jazyk – akání, jakání; nynější běloruština nemá redukované hlásky, součástí její normy je dzekání a cekání. Při formování běloruského etnika a jeho jazyka přicházely nejdůležitější impulsy z východu. Základ běloruštiny vytvořila západní část středoruských nářečí. T. velmi podrobně rozebírá vznik názvu *Белая Русь*, který je doložen již v písemných památkách ze XIV. stol. Vysvětluje také, že pojem *Белая Русь*, *Белоруссия* neměl vždy stejný obsah: na poč. I. světové války Moskevská dialektologická komise vydala *Dialektologickou mapu ruského jazyka v Evropě*, na níž Smolensk a jeho přilehlé oblasti byly uvedeny jako součást území běloruských nářečí. Nynější dialektologické mapy zahrnují Smolensk do oblastí jižních nářečí ruského jazyka. Velmi rozšířená nesprávná etymologie názvu *Белая Русь*, *Белоруссия* říká, že příslušníci tohoto etnika nosili převážně bílý oděv a vyznačovali se bílou pleť, modrýma nebo světlešedýma očima. T. se odvolává na toponymický slovník V. A. Nikonova (*Краткий топонимический словарь*. Москва, «Мысль», 1966, 48–49), v němž označení *Белая Русь* zaujímá své místo v řadě *Великая Русь – Малая Русь – Белая Русь*; název vznikl ve skutečnosti v řadě *Белая Русь – Черная Русь – Червоная Русь*. *Великая Русь* (od řec. megalé) znamenalo vlastně "vzdálená Rus" (tj. od pův. centra vých. Slovanů), jako protiklad vzniklo *Малая Русь* ("blízká Rus", tj. blízká k pův. centru někdejší Kyjevské Rusi). Poslední název je doložen už ve 30. letech XIV. stol. v listině haličsko-volyňských knížat. Nikonov pokládá za velmi pravděpodobnou souvislost pojmenování světových stran s označením barev (bílá – západ, červená – jih, černá – sever, modrá // zelená – východ). Takže *Белая Русь* (později také *Беларусь*), *Белоруссия* mělo význam "západní Rus" (podobně *Белое море* "západní moře" je doloženo už ve staré ruštině).

Již kolem r. 863 je zmíněno v písemných památkách město Smolensk. Jeho etymologie není interpretována jednoznačně: jedni ho odvozují od slova *смола* (*там смолили суда*), jiní od říčky *Смоляня* (T. však upozorňuje, že přízvuk by potom musel být na první slabice – *Смоленск*). T. spatřuje v podobě *Смоленск* spojitost s názvem kmene *смоляне // смолене*. Tento kmen je doložen v písemných památkách z cyrilometodějského období a má původ v psl. kořeni **smol-*, **smoliti*, není již zaznamenán v žádném z pozdějších ruských letopisů. T. předpokládá, že *смоляне // смолене* zřejmě splynuli s kterým z kmenů, žijícím na vsi. území. Ve smolenských listinách z XIII. stol. je zaznamenána starší varianta *Смольскъ*. V pův. dvojici **smolane – *smolъsk* T. spatřuje zkrácení základního kmene **smolane*, nikoli derivát od **smola*. V současné době podoba *смолянин* představuje živý výraz, který jednoznačně označuje obyvatele Smolenska.

Jak je uvedeno v záhlaví recenzované publikace, T. nazval soubor svých referátů *В поисках единства*. Pokusil se v nich ukázat na jazykovou a kulturní celistvost vý-

chodních Slovanů. Jazykovou a do jisté míry též kulturní jednotu spatřuje v novodobých dějinách u národů, které do nedávna žily na území bývalého Sovětského svazu. I po jeho rozpadu hraje ruština mezi nimi úlohu zprostředkujícího jazyka. Tyto otázky se rozebírají v předmluvě (*К читателю*, s. 3–13) a T. pracuje s termínem «русский языковой союз» (srov. s. 8).

Na závěr můžeme říct, že posuzovaná publikace je napsána populárně a dostupnou formou. Není určena jen odborníkům. Poznatky v ní mohou načerpat všichni, kdo se zajímají o kulturní dějiny východních Slovanů.

Aleš Brandner

Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica XLII, Bratislava 1995, 274 s.

Ve Zborníku Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského jsou publikovány referáty z celostátní konference, která se konala v dubnu 1990 v Bratislavě a byla jedním z posledních setkání českých a slovenských rusistů před VII. kongresem MAPRJAL. Hlavním tématem konference bylo „*Изучение русского языка в сопоставлении с другими славянскими языками*“ a jejím cílem pak posouzení rozpracování konfrontační metody ve slovenské a české rusistice s možnostmi její aplikace v lingvistice, dále analýza vybraných teoretických problémů konfrontačního studia jednotlivých jazykových rovin, vytýčení směrů dalšího zkoumání a také posouzení možností využití konfrontační metody ve výuce ruštiny ve slovenských a českých školách. V citovaném sborníku jsou referáty publikovány v té posloupnosti, jak byly zařazeny do programu konference.

Na plenárním zasedání bylo předneseno 5 hlavních referátů, jejichž autoři nastínili zásadní problémy konfrontačního studia ruštiny a jiných slovanských jazyků, zejména češtiny a slovenštiny. Proto těmito statím budeme věnovat v našem příspěvku větší pozornost.

G. Baláž, U. Fecaninová, J. Svetlík a Š. Švagrovský jako autoři úvodní stati s názvem „*Развитие и достижения сопоставительного изучения русского языка в Словакии*“ vycházejí z teze, že srovnávací lingvistika je samostatnou disciplínou, která je schopna řešit komplex lingvistických a lingvodidaktických problémů nejen ve všech jazykových rovinách, ale i problémy funkční gramatiky, teorie překladu a textové lingvistiky, a také problémy na pomezí filozofie, sociologie a etnografie. Zdůrazňují, že konfrontační studium na Slovensku i v Čechách vzešlo z tradic Pražské lingvistické školy a začalo se rozvíjet v prvních letech po 2. světové válce. V této souvislosti připomínají jméno prof. A.V. Isačenko, který položil jeho základy na Slovensku, a prof. Ľ. Ďuroviče, jenž tyto základy dále upřesnil a rozpracoval.